

КРЕДИТНА КООПЕРАЦІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Найбільш динамічним елементом структури народного господарства, що постійно змінюється, є мале підприємництво. Набутий власний досвід, позитивні результати розвитку малого підприємництва в країнах, які пройшли етап реформування економічних систем, показують, що воно є одним із засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами та послугами. Важливими ознаками сучасної змішаної економіки є реалізація підприємницького потенціалу, мобілізація самостійної ініціативи господарюючого суб'єкта та становлення підприємництва рушійною силою соціально-економічного розвитку.

Становлення та розвиток підприємництва в Україні свідчить про те, що проблема додаткового фінансового забезпечення підприємницької діяльності є багатогранною, її економічні і правові аспекти знаходяться в стані формування. Одним із джерел додаткового фінансування малого підприємництва є і кредитна кооперація.

Організацію діяльності національної системи кредитної кооперації в своїх роботах досліджували такі вітчизняні науковці та практики як: В.В. Гончаренко [1, 2], С.В. Леонов [3], А.А. Пожар [6] та А. Стадник [8], М. Чижевська [9]. Вагомий внесок у формування теоретичних засад кредитної кооперації зробили у своїх працях М.І. Туган-Барановський, С.В. Сембер, І.Г. Брітченко, В.С. Стойка [7], О.В. Чаянов, М.Ф. Шкляр.

Відаючи належне проведеним дослідженням, варто зазначити, що окремі аспекти системного розвитку кредитної кооперації України ще не з'ясовано. Це стосується передусім розуміння кредитної кооперації як спеціального режиму підтримки малого підприємництва в сучасних умовах. Подальшого дослідження потребують питання розвитку національної системи кредитної кооперації, вивчення методів і механізмів удосконалення фінансового забезпечення та управління кредитних спілок.

Історичний досвід свідчить, що кооперація традиційно є способом виживання дрібних ринкових суб'єктів, тобто завжди надає можливість виходу із ситуації, яка вважається критичною і кризовою. Слід зазначити, що кооператив дійсно є ефективним способом самозахисту для тих, хто опинився в скрутному становищі. Однак кооперація виконує не тільки антикризові функції, але й має суттєве зна-

чення в умовах нормально функціонуючої ринкової економіки.

Батьківщиною кооперативного кредитування по праву вважається Німеччина. Саме там наприкінці XIX ст. зародилася кредитна кооперація, як організаційно-правова форма. Початок масового розвитку сільськогосподарських і кредитних кооперативів країни вже міцно пов'язані з іменами і діяльністю Ф. (Фридрих Вільгельм) Райффайзена, Г. (Герман) Шульце-Деліча та В. (Вільгельм) Хааса.

Ф. Райффайзен був засновником перших сільськогосподарських кредитних кас, які одночасно проводили на користь своїх членів торгівельну діяльність (кредитні кооперативи з товарними функціями). Створена у 1895 р. Пруссен-каса (Центральна каса кооперативів Пруссії – попередник «Дойчгеноссеншафтсбанка») стала центром фінансової діяльності кооперативів. З'єднавши розрізнені грошові кошти дрібних і середніх підприємців, вона облегшила їм вихід на головні фінансові ринки. Збудовані на райффайзенівських принципах кооперативи зіграли велику історичну роль, показуючи значення взаємодопомоги у вирішенні задачі надання кредитів особам, з банківської точки зору практично не кредитоспроможним. За період з 1900 по 1913 р. сума кредитів, які щорічно видавалися кредитними спілками, зросла з 0,2 до 1,5 млрд марок, а кредитними кооперативами, що входили до складу Імперського союзу з 0,7 до 4,7 млрд марок.

Кредитні кооперативи є найбільш поширеним у світі видом кооперативних організацій. Цей вид кооперації розповсюджений у більшості країн, де він існує у вигляді розвинутих систем кредитних спілок, кооперативних банків та інших форм фінансової взаємодопомоги. У таких країнах як Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Норвегія, Австрія, Португалія кредитні кооперативи є серйозним конкурентом на ринках фінансових послуг комерційним банківським установам. В Німеччині в кооперативному секторі функціонує 64% усіх кредитних інститутів і більш ніж 28% сукупного числа відділень та філій.

Початком розвитку світової кооперації загалом стали такі передумови [8]:

економічні – перетворення капіталістичного устрою на домінуючий в економіці європейських країн і США; промислова революція; бурхливе зростання виробництва машин, торгівлі, міст, робітничого класу, нових середніх міських прошарків – основи соціальної бази майбутніх кооперативів;

соціальні – тяжке матеріальне становище осіб найманої праці та значних прошарків малозабезпеченого міського й сільського населення в 40-50-х роках XIX ст.;

політичні – прийняття буржуазною державою конституції з правами та свободами людини (право на створення організацій, свобода слова, зборів, виборче право і т.д.);

фінансові – формування національних кредитно-банківських систем, які спростили, здешевили і прискорили надання кредиту;

правові – широкий розвиток акціонерних компаній і видання законів, які регулюють їх діяльність, що дає змогу кооператорам реєструвати свої організації як акціонерні товариства. Початок дії кооперативного законодавства (перший кооперативний закон у світі було прийнято в Англії у 1852 р.);

ідеологічні – просвітницька та практична діяльність основоположників окремих видів кооперативів: споживчих – Р. Оуена і В. Кінга; виробничих – Ф. Буше і Л. Блана; кредитних – Шульце-Деліча і Ф. Райфайзена [2].

Основою створення кооперативного кредитного сектору в Німеччині стала ідея «самопоміги шляхом взаємодопоміги», яка з'явилась більше 125 років тому і ґрунтувалася на принципах самоврядування та солідарної відповідальності. Сьогодні кооперативні кредитні товариства пропонують універсальний асортимент фінансових послуг, незважаючи на те, що їх діяльність концентрується на отриманні безстрокових і ощадних вкладів, наданні коротко- та середньострокових кредитів своїм членам. Предметом діяльності фольксбанків та райффайзен-банків є проведення традиційних банківських і додаткових операцій, таких як товарні та сервісні: приймання ощадних вкладів; приймання інших вкладів; надання кредитів усіх видів; надання гарантій за членів; платіжно-розрахункові операції; міжнародні операції, у тому числі купівля і продаж готівкової та безготівкової валюти; консультування, посередництво, допомога в управлінні сімейним бюджетом; купівля та продаж на аукціонах, зберігання й управління цінними паперами та іншими цінностями; посередництво або продаж контрактів по заощадженнях на будівництво, страховок тощо; колективна закупівля необхідних товарів; колективний продаж сільгосппродуктів; постачання товарів членам [7].

Зарубіжні системи кредитної кооперації багатьох країн з ринковою економікою мають важливі спільні риси.

1. Об'єднання первинних (низових) кредитних кооперативів в регіональні фінансові та нефінансові об'єднання для підвищення конкурентоспроможності низових організацій та полегшення ведення їх діяльності.

2. Об'єднання регіональних фінансових та нефінансових кооперативних об'єднань в національні структури для відстоювання їх інтересів перед державними органами, а також для ефективного управління фінансовими ресурсами системи.

3. Створення регіональними та національними кооперативними об'єднаннями відповідної сервісної кооперативної інфраструктури, яка полегшує діяльність низових кооперативних організацій та робить її надійною і стабільною.

4. Завдяки своїм кооперативним об'єднанням та участі у системі кредитної кооперації невеликі низові кооперативні установи отримали переваги великих організацій, що дозволяє їм успішно конкурувати з комерційними банками та іншими суб'єктами фінансового ринку.

5. Створення системи кредитної кооперації кожної країни здійснювалось «знизу вгору», чим була забезпечена демократична структура управління та концентрація економічної влади в низових кооперативних організаціях (вони мають реальні важелі впливу на свої об'єднання) [1].

Натомість в Україні кооперативні фінансові установи представлені винятково формуваннями 1-го рівня – кредитними спілками, які діють розрізнено, у повній самостійності і підпорядковуються лише Нацкомфінпослуг. Історичний світовий досвід свідчить, що перші кооперативні фінансові установи, які надавали прості фінансові послуги, дуже швидко досягли меж підвищення власної ефективності і вичерпали зацікавленість своїх членів із постійно зростаючими потребами у фінансовому обслуговуванні. Це могло призвести до того, що кооперативи потрапили б у важке економічне становище, а основні, найбільш типові для кредитної кооперації клієнти були б позбавлені доступу до фінансових послуг, що відповідають їхнім потребам [5].

Еволюційний розвиток кредитної кооперації в різних країнах світу показав, що кожна окрема кооперативна фінансова установа неодмінно стикається із двома суттєвими проблемами, що виникають у процесі фінансової діяльності і які мають серйозний вплив на розвиток всього сектору фінансової кооперації.

Перша проблема пов'язана зі зростанням попиту на грошові кошти при обмеженому обсязі кредитних ресурсів кооперативу (спілки). В такій ситуації кредитні спілки практикують:

1) використання надзвичайно високих ринкових процентних ставок на вклади (для негайного залучення додаткових фінансових ресурсів), однак цим суттєво збільшують ризик власного банкрутства;

2) задоволення потреб окремих членів спілки, відмовляючи при цьому іншим;

3) видачу коштів усім членам спілки, але в менших, ніж їм потрібно, розмірах;

4) формування черги і видачу коштів у чіткій послідовності;

5) отримання кредитів у інших фінансових установах на умовах, які забезпечать стабільне функціонування і поступове зростання організації.

Друга проблема в кооперативних фінансових установах виникає тоді, коли в окремі періоди знижується попит на кредити та виникає тимчасовий надлишок коштів. Така ситуація часто виникає у кредитних спілках, які працюють довгий час і користуються великою довірою серед населення. Кошти, які вклали і хочуть додатково вкласти до таких спілок, суттєво перевищують суму, яка може бути розміщена у кредити в певний період часу. Це призводить до того, що надлишково залучені кошти стають джерелом збитків для спілки, оскільки за ці «непрацюючі» гроші все ж необхідно сплачувати проценти. В подібній ситуації кредитні спілки здійснюють:

1) розміщення тимчасово вільних коштів на депозит в комерційний банк;

2) обмеження вкладів, різко зменшивши відсотки, що виплачуються за ними;

3) тимчасове кредитування надійних зовнішніх позичальників, які за першою вимогою здатні повернути кошти (у випадку різкого підвищення попиту на кредити), сплативши за користування вигідні проценти.

Із розглянутими проблемами стикались усі кредитні кооперативи та спілки в усіх країнах світу. І вони давно знайшли найбільш простий і правильний вихід – об'єднатись і заснувати кооперативну фінансову установу вищого (регіонального) рівня (регіональний кооперативний банк, об'єднану кредитну спілку тощо) для обміну фінансовими ресурсами в межах свого регіону, через яку спілки могли б здійснювати взаємокредитування і допомагати одна одній у вирішенні проблем «Де взяти кошти?» та «Куди вкласти вільні кошти?» [2].

Такі специфічні фінансові установи вищих рівнів повинні були забезпечувати ефективність і рентабельність роботи кредитних кооперативів першого рівня, розширювати масштаби діючої кооперативної фінансової системи і обов'язково сприяти впровадженню передового практичного банківського досвіду в кооперативних фінансових організаціях і забезпечувати адекватний громадський контроль для захисту інтересів пайовиків і кредиторів.

Участь фінансових установ 1-го рівня в установах 2-го рівня та опосередковано – в установах 3-го рівня є вирішальним фактором інтеграції або сполучною ланкою для формування ефективної та економічно стійкої кооперативної фінансової системи. Тільки така організація дає позиково-ощадним кооперативам необхідні права щодо участі в управлінні та, поряд з цим, здійснює контроль над установами наступних рівнів і забезпечує істотні умови

для функціонування всієї системи, орієнтованої на інтереси своїх членів.

Розгляд кредитної кооперації з точки зору спеціального кредитного режиму дає змогу виділити фактори та особливості взаємодії членів кооперативів з іншими суб'єктами економіки, зокрема державою. Що дозволить розробити алгоритм державного регулювання кредитним кооперативом з метою посилення його ролі, як додаткового джерела фінансування розвитку малого підприємництва.

Термін «режим» походить від латинського *regimen*. У сучасній англійській мові *regime* перекладається як режим, лад, *regimen* – правління, система правління [4].

В науці поняття «режим» досить змістовне, багатозначне, вживається у різних змістах та контекстах: а) державний лад, сукупність засобів, методів, способів здійснення влади; б) строго встановлений розпорядок життя, праці; в) система обов'язкових правил, вимог, норм, принципів, встановлених для якого-небудь виду діяльності; г) умови діяльності, існування чого-небудь; певний стан, положення, статус.

Економічний режим можна розглядати як специфічний вид економічного регулювання, виражений у певному комплексі економічних стимулів і обмежень. Оскільки на кожному рівні економічних систем відповідний режим формується і реалізується через інституціалізовану сукупність норм і правил, то виникає підстава «говорити про певні економіко-правові режими».

В роботі В. І. Ляшенка [4] введено термін регуляторний економічний режим або режим господарювання, який розглядається як певна система управління і описується наступним чином:

$$RG = \{G; S; I; R; P\},$$

де G – безліч цілей які планується досягти введеним даного режиму;

S – безліч суб'єктів, на яких поширюється дія даного режиму;

I – множина норм, правил, обмежень та умов, які необхідні для досягнення декларованих цілей;

R – безліч ресурсів, задіяних у процесі реалізації даного режиму;

P – множина політик або стратегій спрямованих на досягнення і реалізацію проголошених цілей;

Автор початково проводить аналогію зі схемами метаморфози товару за К. Марксом та пропонує системне уявлення регуляторного режиму наступним чином:

$$I \Rightarrow RG = \{G; S; I; R; P\} \Rightarrow I',$$

де I та I' – це інтерес до та після впливу економічного регуляторного режиму.

Економічні інтереси є сутнісною характеристикою рушійних сил формування та розвитку еконо-

мічних суб'єктів. Економічні інтереси – усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності. У ринковій економіці економічні інтереси підприємців спрямовані на максимізацію прибутку, зниження витрат і підвищення конкурентоспроможності продукції, економічні інтереси держави ж спрямовані на реалізацію потреб суспільства в цілому. Система взаємопов'язаних та взаємодіючих інтересів суспільства завжди суперечлива. Тому кожне суспільство постає перед проблемою пошуку ефективного механізму їхнього узгодження.

Єдність інтересів досягається у процесі їхньої взаємодії та взаємореалізації. У кожному економічному відношенні – між підприємцями і виробниками, між виробниками та споживачами, державою та недержавним сектором економіки (бізнесом), партнерами, у відносинах між підприємцями та фінансовими установами мають місце елементи боротьби і співробітництва. Взаємодія інтересів виступає рушійною пружиною соціально-економічного розвитку.

Під впливом економічного регуляторного режиму інтерес підприємця переважно може мати нейтральну мотивацію, але може отримати як позитивну так і негативну спрямованість. Отримання позитивного Y може на певний час у деяких галузях стати пріоритетним напрямком у державній політиці країни.

Головною проблемою розвитку малого підприємництва в Україні залишається недостатній обсяг фінансових ресурсів. Основним джерелом додаткових фінансових ресурсів є кредитування банківськими та іншими фінансовими установами, в тому числі і кредитними спілками.

Основними протиріччями в процесі кредитування підприємницьких структур є високий рівень процентної ставки по кредиту, необхідність застави (нерухомості), поруки або гарантії третьої особи. Принцип платності банківського кредиту передбачає, що за користування кредитними коштами позичальник повинен сплачувати певну плату, яка встановлюється кредитним комітетом банку відповідного рівня за прийняття рішення про надання кредиту.

Діяльність кредитних спілок, як одного з різновидів кредитного кооперативу розглянемо за допомогою вищенаведеної формули регуляторного режиму. Він включає в себе наступні елементи регуляторного режиму:

G_k – основна ціль діяльності кредитної спілки – фінансова підтримка членів кооперативу;

S_k – суб'єктами галузевого кредитного режиму є сама кредитна спілка (кредитор), фізична або юридична особа, які є її членами і мають змогу отримати фінансову допомогу (позичальник), а також органі-

зації, які регламентують діяльність фінансових установ (НБУ та ін.);

I_k – норми та правила надання фінансової та інших видів підтримки (процентна ставка, застава, порука, гарантія, строк кредитування тощо), правила та алгоритми розрахунку рівня платоспроможності та надійності позичальника (аналіз кредитоспроможності, кредитна історія), а також нормативи, встановлені органами контролю та регулювання кредитної діяльності фінансових установ (норми резервування, облікова ставка НБУ);

R_k – залучені кошти фізичних та юридичних осіб членів кооперативу (внески), кредити банків, страховий фонд, капітал від продажу цінних паперів;

P_k – основна стратегія розвитку фінансової установи (стратегічний план розвитку).

Кооперація як особлива форма господарювання має вузьке соціально-економічне значення. Специфіка її полягає в тому, що функціонує в якості інтеграційного зв'язку між окремими господарюючими суб'єктами, кооператив не може мати власні інтереси поза інтересами тих, заради кого він створений, не може діяти в напрямках, які були б невідповідні цим суб'єктам, повністю належить їм і контролюється ними, дозволяючи своїм членам отримувати додаткові економічні переваги.

Кредитна кооперація, працюючи на засадах «самопоміги шляхом взаємодопоміги», є надійним джерелом додаткових фінансових ресурсів для розвитку малого підприємництва. Є основою для існування надійного пласту малих підприємств, які пов'язані солідарною відповідальністю, що зумовить створення антикризової амортизаційної фінансової підтримки та дасть змогу накопичити і розподілити надлишкові кошти в тих галузях економіки, які потребують фінансової підтримки.

Режим кредитної кооперації для підприємця, який є її членом виконує роль захисного куполу під час взаємодії з банківським кредитним режимом у ході здійснення своєї діяльності, а також є додатковим страховим захистом від кризових явищ в економіці.

Все це переконливо свідчить, що роль кредитної кооперації є досить впливовою. Незважаючи на конкуренцію з великими кредитними установами, слабку державну підтримку, переслідуючи цілі фінансової допомоги через відкриття кооперативів створюються прийнятні умови для розвитку малого підприємництва, більшого доступу до кредитних ресурсів громадян. Попри те, що кредитні кооперативи не є платниками податку на прибуток, вони виступають повноцінними економічними суб'єктами ринку і виконують основне завдання держави, допомагаючи зростанню валового внутрішнього продукту і успішному розвитку економіки.

Література

1. **Гончаренко В.В.** Аналітичний звіт щодо побудови систем кредитної кооперації різних країн [Електронний ресурс] / В. В. Гончаренко. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59940&.
2. **Гончаренко В.В.** Про зміну концепції розвитку системи кредитної кооперації та її можливий вплив на кредитно-кооперативний сектор національної економіки / В.В. Гончаренко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. – № 5 (50). – С. 99-107.
3. **Леонов С.В.** Аналіз проблем, перспектив і тенденцій діяльності кредитних спілок України / С.В. Леонов, М.Г. Олещук // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 1 (36). – С. 34-37.
4. **Ляшенко В. И.** Финансово-регуляторные режимы стимулирования экономического развития: введение в экономическую режимологию: моногр. / В.И. Ляшенко; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2012. – 370 с.
5. **Недільська Л.В.** Уроки світового досвіду функціонування фінансових установ кооперативного типу [Електронний ресурс] / Л. В. Недільська. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/990/1/Cooperative_2014_87-93.pdf.
6. **Пожар А.А.** Кредитно-кооперативний сектор економіки європейських країн: монографія / А.А. Пожар. – Полтава: РВЦ ПУЕТ, 2013. – 278 с.
7. **Сембер С.В.** Перспективи створення та функціонування кооперативних банків в Україні. [Електронний ресурс] / С. В. Сембер, І. Г. Брітченко, В. С. Стойка. – Режим доступу: http://www.econindustry.org/arhiv/html/2017/77_02.pdf.
8. **Стадник А.** Відродження кредитних кооперативів / А. Стадник // Фінанси України. – 2005. – № 3. С. 96-100.
9. **Чижевська М.** Кредитна кооперація як засіб подолання бідності та створення соціально-економічних вигод / М. Чижевська // Вісник національного університету водного господарства та природокористування: зб. наук. праць. Економіка. – Рівне, 2007. – Ч. II, вип. 4 (40). – С. 328-335.

Колеснікова Г.В. Кредитна кооперація як спеціальний режим підтримки малого підприємництва в сучасних умовах

У статті досліджено зарубіжний досвід розвитку системи кооперації, визначення поняття «режим», «регуляторний режим», «режим кредитної

кооперації». Висвітлено особливості взаємодії між державою, малим підприємництвом та фінансовими установами. Розглянуто кредитну кооперацію, як спеціальний режим підтримки підприємництва у сучасних умовах. Обґрунтовано необхідність розвитку 2-го та 3-го рівня системи кредитної кооперації як основи формування ефективної та економічно стійкої кооперативної фінансової системи.

Ключові слова: кооперація, кредитна кооперація, режим, кооперативний банк, регуляторний режим, мале підприємництво.

Колеснікова А. В. Кредитная кооперация как специальный режим поддержки малого предпринимательства в современных условиях

В статье исследованы зарубежный опыт развития системы кооперации, определение понятия «режим», «регуляторный режим», «режим кредитной кооперации». Освещены особенности взаимодействия между государством, малым предпринимательством и финансовыми учреждениями. Рассмотрена кредитная кооперация, как специальный режим поддержки предпринимательства в современных условиях. Обоснована необходимость развития 2-го и 3-го уровня системы кредитной кооперации, как основы формирования эффективной и экономически устойчивой кооперативной финансовой системы.

Ключевые слова: кооперация, кредитная кооперация, режим, кооперативный банк, регуляторный режим, малое предпринимательство.

Kolesnikov G. Credit cooperatives as a special mode to support small business in the modern world

The paper studied the international experience system development cooperation, the definition of "treatment", "regulatory regime", "credit cooperative mode." The peculiarities of interaction between the state, small businesses and financial institutions. Considered credit cooperatives as a special mode support business in the modern world. The necessity of the 2nd and 3rd level system of credit cooperation as the basis of formation of effective and economically sustainable cooperative financial system.

Keywords: cooperatives, credit cooperatives mode, cooperative bank regulatory regime, small business.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

Прийнято до друку 22.06.2017